

TADEUSZ MALEC

NOMINA APPELLATIVA OKREŚLAJĄCE CECHY LUDZI W GWARZE WSI RACHANIE, POW. TOMASZÓW LUBELSKI¹

Praca ma na celu przedstawienie możliwie pełnego materiału dotyczącego nazw określających cechy ludzi². Jednym też z zadań tego artykułu jest prześledzenie wybranych nazw pospolitych. Chodzi o wykazanie, że te nazwy tworzą pewną osobliwość na tle słownictwa gwary wsi Rachanie.

Już wcześniej, chociaż — wydaje się — nie w pełni, wyodrębniono rzeczownikowe nazwy określające cechy ludzi³. Nie zwrócono dostatecznie uwagi na nazwy tego typu będące innymi częściami mowy. Nie tylko bowiem rzeczowniki, ale przymiotniki (i niekiedy inne części mowy) mogą funkcjonować jako rzeczowniki i pełnić funkcję nazw określających cechy ludzi. Przedstawiając materiał gwarowy jednej wsi chciałbym właśnie zwrócić uwagę również na nazwy tego typu.

Zebrane nazwy w większości są znane językowi ogólnopolskiemu, ale są też nazwy typowe dla gwary. Wśród grupy nazw znanych językowi ogólnopolskiemu wyróżnić można ze względów semantycznych 2 rodzaje: a) nazwy mające inne znaczenie w gwarze, b) nazwy mające takie samo znaczenie w gwarze.

Przedstawiony materiał jest bardzo bogaty i różnorodny. Różnorodność ta w dużej mierze dostarcza wiele trudności przy segregacji materiału. Trudno znaleźć odpowiednie kryterium, aby podział zebranych nazw był wykluczający się w pełni. Poszczególne grupy desygnatów i nazw nieraz tak dalece się zazębiają pod względem znaczeniowym, iż trudno jest przeprowadzić ostre granice podziału. Zastosowany przeze

¹ Panu Prof. Drowi T. Brajerskiemu bardzo dziękuję za wskazówki i uwagi krytyczne, które pozwoliły mi usunąć braki pracy.

² Nazwy te wyodrębniono z materiału leksykalnego zbieranego we wsi Rachanie z myślą o sporządzeniu słownika tej gwary.

³ Por.: Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Splawiński, S. Urbańczyk, *Nazwy znamionujące*, [W:] *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1955, s. 200—202.

mnie podział nazw według 5 kryteriów (psychologicznego, fizycznego, społecznego, moralnego i estetycznego) jest jedynie próbą i tylko częściowo rozwiązuje problem podziału⁴. W ramach grup wyodrębnionych na podstawie odpowiednich kryteriów gromadzę nazwy zasadniczo wokół poszczególnych desygnatów, desygnaty zaś układam w grupy na zasadzie związków logiczno-semantycznych.

Przy opracowaniu poszczególnych nazw⁵ stosuję ogólnie przyjętą metodę leksykograficzną. Bezpośrednio po nazwie podaję dokładną definicję wyrazu (najczęściej synonimiczną i realnoznaczeniową). Przytaczam też przy każdej nazwie kontekst gwarowy, który precyzuje znaczenie danej nazwy i podkreśla subtelności znaczeniowe gwary. Ma on nie tylko znaczenie dla semantyki wyrazu, ale też w pewnym sensie dla składni gwarowej. Są to bowiem luźne wypowiedzi zapisywane bezpośrednio od informatorów w różnych sytuacjach. Nazwy i przytaczany kontekst podaję w pisowni półfonetycznej.

1. NAZWY POSPOLITE

WYODRĘBNIONE NA PODSTAWIE KRYTERIUM PSYCHOLOGICZNEGO

Człowiek małomówny

małumuwny (człowiek nie lubiący dużo mówić): *to nidobrzy być takim małumuwnym człuwiekim, rz.*

momut, -a, masc., (człowiek małomówny): *a o chulera momut.*

Człowiek gadatliwy

bajczarz, -a, masc., żartobliwie (plotkarz): *ach ty plotu, plotu, co ty wygadujisz, ty bajczarzu!*

plotka, -i, fem., (plotkarka, plotkarz): *już ta plotka naupowiadata i teraz un bedzi si gniewał.*

plutkarka, -i, fem., (plotkarka): *ta chulera plutkarka łazi pu chałupach i tylku ruznosi wiadomości (plotki).*

poćta || *poczta*, -y, fem., (kobieta odwiedzająca znajomych w celach plotkarskich): *już idzi ta poćta!*

szelma, -y, fem., oprócz człowieka o porywczym charakterze oznacza też (osobę zajmującą się plotkami): *nagadata, nagadata i już poszła ta szelma.*

⁴ Podział taki został narzucony przez materiał.

⁵ Przy nazwach rzeczownikowych podaję końcówkę genetywu.

*gadula*⁶, -y, fem., ('człowiek gadatliwy'): *to gaduła, skond ty tylu wisz wszystkimiegu?*

kałatacz, -a, masc., ('człowiek lubiący dużo mówić'): *ach to z ciebi kałatacz, a o gadałby i gadał, tylku gu słuchaj.*

kłapacz, -a, masc., ('ten, który kłapie, dużo mówi'): *już przyszyd ten kłapacz i bedzi gadał.*

murdaty || *murdatyj* ('człowiek wypowiadający w złości ordynarne słowa'): *to taka niłapsza, aj murdata, no mordy tu ma zawszy, udpala* (wypowiada niecenzuralne słowa).

rozumowny ('człowiek lubiący dużo mówić'): *ja si z nim nagadam, un taki rozumowny, dodat.*

wyszczykany ('lubiący dużo i z polotem mówi'): *ali un wyszczykany, jegu ni przygadać* (nie przekonasz w rozmowie).

Człowiek powolny

ciamajda, -y, fem., ('flegmatyk, człowiek bardzo powolny'): *aliż to ciamajda, to si ni zdału.*

dupa, -y, fem., ('człowiek bez inicjatywy, powolny'): *za niegu baba wszystku załacwia, a to taka dupa siedzi w domu, pej.*

dupcia, -i, fem., ('człowiek powolny, bez inicjatywy, łatwowierny'): *ty dupciu, dupciu!*

dziada, masc., ('człowiek bez inicjatywy'): *to chulera dziada, un si nic nie pustucha, nieodm.*

dziamdzia, -i, fem., ('człowiek powolny w reakcjach, bez inicjatywy'): *z to dziamdziu ni zaczyna, un ci nic ni załatwi* (|| *załacwi*).

gimrawy ('człowiek powolny, bez energii życiowej, zdany na czyjaś łaskę'): *łazi taki gimrawy, dzie un tam si użeni.*

łajza, -y, fem., ('człowiek bez stanowczego charakteru, powolny, bez inicjatywy, mazgaj'): *ach ty łajzu, sam ni załatwisz, tylku na kogu zdajisz si.*

mamra, -y, fem., ('człowiek bez inicjatywy, niepokaźny, skromny, powolny'): *ta mamra łazi i nic ni robi du ubiadu* (do południa).

mizguła, -y, fem., ('człowiek bez inicjatywy, mało przedsiębiorczy, powolny'): *ta mizguła bedzi robić, ali to ni przed nim, ni za nim* (nie widać wyników roboty).

nidojda, -y, fem., ('kobieta mało ruchliwa, powolna w działaniu'): *kiń te nidojdy, ty byś si z nio żeniul?*

⁶ Formę tę odnotowuje M. Szymczak w pracy *Gwara Domaniewka w powiecie łączyckim*, Łódź 1961, s. 171. Por. też: H. Gaertner, *Gramatyka współczesnego języka polskiego* (Cz. III: *Słowotwórstwo*), Lwów-Warszawa 1934, s. 280.

nimrawy 'człowiek bardzo powolny w działaniu, bez inicjatywy': *za takiego nimrawego nie idź za muž, bu si zagubisz⁷ na cały życi.*

pičku, -a, masc., 'człowiek bez inicjatywy, bez szacunku ze strony otoczenia, powolny': *dzie ten pičku to zrobi, ni dawaj mu to du ruboty.*

*pirdoła*⁸, -y, fem., 'człowiek bez inicjatywy, powolny, najczęściej w starszym wieku': *weź to sam zrub, bu to stara pirdoła bedzi robić i ni robi.*

pukraka, -i, fem., 'człowiek powolny w chodzeniu i działaniu': *to ni kawalir, taka pukraka.*

tromba, -y, fem., 'człowiek bez inicjatywy, gapa': *to si na niczym nie zna, taka tromba (opinia o pewnej osobie).*

Człowiek porywczego charakteru

hałaj, -a, masc., 'człowiek roztrzepany, nerwowy, szybki w reakcjach': *z tym hałajim ni zaczynać.* Artykulacja *h* jest tylnojęzykowo-gardłowa jako wynik wpływu języka ukraińskiego, pej.

ogień, -a, masc., 'oprócz właściwego znaczenia określa człowieka o porywczym charakterze, szybkich reakcjach': *ogień du ruboty, un dziesińć robot robi na raz.*

prendki 'człowiek szybki, denerwujący się z powodu powolności innych': *aliż un prendki, z nim ni putrafisz.*

sraczka, -i, fem., 'oznacza człowieka „w gorącej wodzie kąpanego”, szybkiego w reakcjach': *ach to sraczka, to nidobrzy być takim prendkim.*

zapalenic, -a, masc., 'człowiek porywczego charakteru, często o słomianym zapale': *to zapaleniec, robiułby za sto innych, ali by si kłucił.*

Człowiek wścibski

wścibny ('wścibski'): *to wścibny chłopak; to wścibny dziecku.*

Człowiek chętny

amatur, -a, masc., 'człowiek chętny': *moży ty bedzisz amatorem na tu jidzeni.*

Łazik, psotnik

antytk, -a, masc., ('urwis miejski'): *ten antytk warszawski.*

łachudra, -y, fem., 'włóczyki, kpiarz, człowiek dający sobie radę w każdej sytuacji': *aj z niegu łachudra.*

łazik, -a, masc., 'człowiek stroniący od pracy, wałęsający się całymi dniami, kpiarz, krętacz': *z niegu ni ma ruboty, aj to łazik, tylko aby ni robić (tylko aby nie robił).*

⁷ Zagubić się = być skazanym na cierpienia.

⁸ Formę tę notują: Szymczak, op. cit., s. 171; Gaertner, op. cit., s. 280.

pućkał, -a, masc., ('psotnik, kpiarz'): *zaraza to z niegu pućkał, jak un umi przygadywać* (opowiadać kawały).

suwiźdżał, -a, masc., ('sowiźdżał, psotnik, kpiarz, krętacz'): *aj to z ciebi suwiźdżał, lazi i tylku przygaduj* (opowiada kawały).

szulir, -a, masc., ('psotnik, kpiarz, człowiek stroniący od rzetelnej pracy'): *trza gu trocha naganiać, un sobi da rady, to szulir, zy wszystkimi sobi puradzi*.

Człowiek leniwy

leniuch, -a, masc., ('leniuch'): *ach ty leniuch du ruboty, nic ci si nie chcy robić*.

liniuszysku, -a, masc., ('leniuch'): *a to z ciebi dobry liniuszysku*, augm.

nirubociuch, -a, masc. (z akcentem na ostatniej sylabie), ('leniuch'): *to taki nirubociuch, ty si z nio nie żyń*.

*pruźniak*⁹, -a, masc., ('próżniak, leń'): *to taki próżniak, ży świat ni słyszał*.

Skąpiec

liczykrupa, -y, masc., ('skąpiec'): *ach to liczykrupa, ani wytrzymać z nim*.

Człowiek zakłamaný

cygan, -a, masc., ('kłamczuch'): *ja mu ni wierzy, to cygan, un zawszy cygani*.

falszywy || *falszywy* ('człowiek fałszywy'): *to fałszywy człowik, jemu ni można wierzyć*.

*krentacz*¹⁰, -a, masc., ('kłamczuch'): *ali z niegu krentacz, un nic prawdy ni powi*.

lizus, -a, masc., ('człowiek podlizujący się w stosunku do zwierzchników, zabiegający o ich względy'): *z niegu dobry lizus, ach to lizus*.

oszust, -a, masc., ('oszust'): *z uszustym ni bedy si witał*.

puđlizanic, -a, masc., ('człowiek zabiegający o względy zwierzchników, fałszywy wobec otoczenia'): *w szkoli to wielgi puđlizanic, ali za tu dođrzy si uczy*.

spykulant, -a, masc., ('spekulant, człowiek nieprawego charakteru'): *z niegu dobry spykulant, ali ni krawic*.

⁹ Formę tę notują: Gaertner, op. cit., s. 304; W. Doroszewski, *Podstawy gramatyki polskiej*, Warszawa 1963, s. 305; Szymczak, op. cit., s. 146.

¹⁰ „Krętacz, najbliższe przymiotnika kręty, może mieć charakter nazwy wykonawcy i tego, »który kręci«” (Doroszewski, op. cit., s. 306).

Człowiek ograniczony umysłowo

baran, -a, masc., (człowiek głupi): *wiliki Iwan, ali durnyj jak baran; ty barani, samyś si wygadał, a nicht ci o tu ni pytał, pej.*

jołup, -a, masc., (człowiek, który popełnia gafy, ograniczony, z defektem umysłu, mało inteligentny): *z niegu tu już jołup, z nim ni można pugadać, por. ukr. jołop.*

pułgłuwyk, -a, masc., (człowiek niezupełnie mądry): *przyleciał taki pułgłuwyk i krzyczy, co bedzisz ty durniu krzyczał, pumysłatym sobi.*

tempy rz., (człowiek ograniczony umysłowo): *un jest tempy du nauki, du sztuk dalij ni ma gu co pusylać.*

Swoistego rodzaju są nazwy określające człowieka ograniczonego umysłowo, lekceważonego przez otoczenie, które zachowując dawną funkcję imion własnych przechodzą do rzędu nazw pospolitych¹¹.

antyk, -a (człowiek ograniczony umysłowo, lekceważony, głupi): *ja ni antyk, tam ni pujdy.*

michał, -a (człowiek lekceważony przez otoczenie, głupi): *co ty mi-chał, bedzisz to robiuł?*

Człowiek przemądrzały

filozuf, -a, masc., (człowiek przemądrzały, mędrzek): *z nim dobrzy ni pugadasz, to filozuf.*

co to ja (mędrzek, zarozumialec): *un zawszy taki co to ja, zadzira nosa.*

Człowiek dobry, o pozytywnych cechach charakteru

cichy (człowiek spokojny, cichy): *za cu gu tak na zabawi zbili, prze-ciż un taki cichy, spukojny, un nikogu ni zaczytał.*

fajny (dobry człowiek): *to fajny chłopak, dodał.*

guspudarny (człowiek dobrze prowadzący gospodarstwo rolne, o pozytywnych cechach charakteru): *jak chłopak guspudarny, tu nie patrz na nic, tylku idź za niegu, bu puźnij bedzisz żalować, a un sobi panny zdybi (znajdzie).*

ludziany (dobry, uczynny): *to ludziany chłop, wartu z nim wypić kilicha.*

ludzki (dobry, ludzki): *to był dobry chłop, aż¹² dobry, taki naprawdę ludzki.*

pracuwity (dobry, pracowity): *pracuwity, ali buraki mu zamarzli.*

pubożny (człowiek dobry, pobożny): *trza być pubożnym, tu Pam Bug bedzi dopumagał, a byzbuźnikam ni pumaga.*

¹¹ Por.: T. Grzebieniowski, *Słownictwo angielskie od imion własnych*, „Sprawozdania ŁTN”, XVI (1961), z. 2, s. 1—14.

¹² Tu: aż = bardzo.

puḍlesny (człowiek dobry, pieszczoch): *un zawszy taki puḍlesny, da si lubić, prawda?*

pukorny (dobry, skromny): *pukorny cieli dwie matki śsie.*

ruwny (dobry kompan, towarzyski): *z nim można pugadać, taki ruwny, mł.*

rytelny (człowiek dobry, sprawiedliwy, obowiązkowy): *nie buj si, un odda te piniendzy, bu un rytelny.*

uczynny (człowiek dobry, pomagający innym w ciężkich sytuacjach życiowych): *un był dobry, uczynny... szkoda, ży umar.*

uślužny (człowiek dobry, pomagający ludziom): *dobry, uślužny ten człowiek.*

zgodny (człowiek dobry, nie lubiący wywoływać konfliktów, zgodny we współżyciu): *un zawszy był zgodny, a nie wim, co spuwuḍuwału, ży si rużyjszli.*

Człowiek niedobry, zły

cytra, -y, fem., (zła, niedobra kobieta, sprytna jednocześnie): *już Ka-
zia sama muwi, ży ta jīj Marysia tu chulerna cytra.*

drab, -a, masc., (człowiek zły, bez ludzkich uczuć): *z niegu wielgi
drab, jak to wychować?*

drań, -a, masc., (człowiek zły, bez serca): *ach ty draniu, coś ty zrobiuł.*

gałgan, -a, masc., (zły, niedobry chłopiec): *a to si nam uḍał gałgan,
nie chcy robić.*

hycyl, -a, masc., (zły człowiek): *ty hyclu, dzież tak ptażki menczyć,
to puḍobnu (tak nie można), pej.*

łotyr, -a, masc., (otr, zły człowiek): *ach to łotyr, łotyr.*

nerwus, -a, masc., (zły człowiek, bardzo nerwowy): *z takim nyrwusym
tu i wytrzymać ni można pu całych dniach.*

nyrwica, -y, fem., (zła kobieta, bardzo nerwowa, łatwo obrażająca się): *aj to nyrwica, jīj nic ni można puwiedzić.*

nidobras, -a, masc., (człowiek niedobry, zły): *czegu ty taki nidobras?*

ni-użyty (człowiek nie zgadzający się na żadną propozycję, wprowadzający konflikty do współżycia): *ten człowiek ni-użyty.*

podły (człowiek zły, „bez serca”): *to podły człowiek.*

psubrat, -a, masc., (człowiek zły): *taki psubrat lepij żyby si ni rodziuł,
jak miał tak ludziam szkodzić.*

ruzbujnik, -a, masc., (chuligan, człowiek lubiący bijatyki): *a o zaraza
ruzbujnik si uḍał, dosyć ży w rudzini wszystkie spukojny, a to si wy-
rodziuł.*

sukins'yn || *sukis'yn*, -a, masc., (człowiek zły): *to chulera kawał sukin-
syna, co un wyrabiał z ludźmi za Niemcuw.*

zazdrośnik, -a, masc., (człowiek zazdrosny): *ja ni widziałam, ży un taki zazdrośnik.*

zazduśnica, -y, fem., (kobieta zazdrosna): *to niłapsza¹³ baba, taka zazduśnica, ży świat ni słyszał.*

Człowiek skłonny do chwalenia się

chwalidupa, -y (człowiek chwalaący się): *to taki chwalidupa.*

Człowiek skłonny do płaczu

beksa, -y, fem., (człowiek, zwłaszcza dziecko skłonne do płaczu): *beksa lala pujichała du szpitala* (rymowane powiedzonko popularne wśród dzieci).

plaksiwy (skłonny do płaczu): *taki plaksiwy, zawsze płaczy.*

Człowiek wykształcony, zdolny

bystry (bystry, spostrzegawczy): *bystry dziecku, onu bedzi dobry si uczyć.*

kształcony (człowiek wykształcony): *to kształcony chłop.*

uczony (człowiek mający co najmniej parę klas szkoły średniej): *un już ni zechcy robić, bu un uczony.*

wykszysany (człowiek mający wykształcenie): *jak poszyd du sztuk, tu już teraz wykszysany.*

2. NAZWY POSPOLITE

WYODRĘBNIONE NA PODSTAWIE KRYTERIUM FIZYCZNYCH CECH LUDZI

Człowiek z wadami zmysłów

głuchy (człowiek głuchy): *un i tak ni słyszy, un głuchy, możysz muwić.*

głuszman, -a, masc., (człowiek głuchy): *ten głuszman ni słyszy, a pcha si du rozmowy, pej. augm.*

jinkaty (z *n* tylnojęzykowym) (człowiek jąkający się, jąkajło): *un jestaj trocha jinkaty, moży mu to z czasym przejdzi.*

niemy (człowiek niemy, niemowa): *Władka Piwka brat był niemy.*

puknienty (człowiek lekko chory psychicznie): *un jestaj puknienty jakiś.*

stuknienty (człowiek lekko chory psychicznie): *un trocha stuknienty.*

szurnienty (człowiek lekko chory psychicznie): *jemu coś brak, un jakiś szurnienty, jak coś powi, tu aż w pientach zastygni.*

¹³ Niłapsza = niedobra, zła.

Człowiek szczupły

chudy ('człowiek szczupły'): *un chudy, tylku na nim skura i kości, trza dobrzy jeść, bu jak ni bedzisz jad, tu si churoba moży kinuć.*

marny ('człowiek chudy'): *taki jakiś marny, moży un chory, czy co?*

mizerny ('chudy, szczupły'): *ty jidz, żybyś nie był taki mizerny, bu to wstygd.*

mizyrota, -y, fem., ('człowiek chudy, szczupły, wzbudzający swym wyglądem litość'): *łazi taka to mizyrota miendzy ludźmi...*

tarcica, -y, fem., ('kobieta bardzo szczupła, chuda'): *a o wysechła jak tarcica i nie chcy jeszcze jeść śniadania.*

Człowiek dobrze zbudowany, silny

byk, -a, masc., ('człowiek dobrze zbudowany'): *taki byk jak mie si zwalul na ramiń, tu gu nie mukym utrzymać.*

krepki ('człowiek krewki, silny'): *ali un krepki, muwi ci (mówię ci).*

mocny ('człowiek silny'): *ali un mocny, nie dasz mu rady wcaliści (wcałe).*

silny ('człowiek silny'): *z niegu był silny człowiek.*

brzuchacz, -a, masc., ('człowiek gruby z olbrzymim brzuchem'): *no brzuchacz, tu brzuchacz, ten panisku ma dupiru duskunały¹⁴ brzuch.*

grubas, -a, masc., ('człowiek tęgi, z tuszą'): *ali to kupa sadła ten grubas.*

gruby ('człowiek z tuszą'): *un taki gruby, aż mu sadłu zwisa si na pasi.*

wyjidzony ('człowiek z tuszą'): *to chłop wyjidzony na mordzi.*

łania, -i, fem., ('kobieta z tuszą'): *wypasta si, łania, i siedzi, dobrzy jij za takim chłopym.*

Człowiek o pewnych cechach wyglądu zewnętrznego

bałuchował, -a, masc., ('człowiek mający duże oczy'): *ty bałuchował, bałuchował, pej.*

bałuchowały ('człowiek mający duże oczy'): *ta baba taka paskudna, bałuchowała.*

garbaty ('człowiek z garbem'): *twuj wujku był garbaty, pamiętasz?*

krzywy ('człowiek kulawy'): *ten krzywy chłop poszyd.*

kulawy ('człowiek kulejący'): *taki mały chłupaczyk, a już jestaj kulawy.*

szczyrbaty ('człowiek z brakami zębów'): *aliś ty szczyrbaty, musisz sobi wstawić dwa zemby.*

wargaty ('człowiek mający grube, mięsiste wargi'): *ona mocnu wargata, to paskudni, jak człowiek wargaty.*

¹⁴ Duskunały = olbrzymi, duży.

wargulas, -a, masc., ('człowiek mający grube wargi'): *aliż to wargulas, tu wargulas*, pej.

zirkal, -a, masc., ('człowiek mający zeza'): *to chulerny zirkal, nic ni widzi, a taki nidobry dla ludzi*, pej.

zirkaty ('człowiek mający zeza'): *un jakiś trocha zirkaty*.

kyńdzirawy ('mający faliste włosy'): *to ładni, jak chtoś jest kyńdzirawy*.

łysy ('człowiek łysy'): *un już całkim łysy i ty nidługu wyłysiejisz*.

rudy ('mający włosy rude'): *un rudy jak wywiurka*.

Człowiek dużego wzrostu

dryblas, -a, masc., ('człowiek wysoki'): *ali wyrusł z niegu dryblas, un si du chatupy ni zmieści*.

gidyjas, -a, masc., ('człowiek wysoki'): *no tu gidyjas, tu gidyjas ten twuj chłop, ty mu pu pas*.

Człowiek małego wzrostu

kurdupyl, -a ('człowiek mały'): *un taki kurdupyl, ni urus*.

pięstuk, -a ('człowiek mały'): *ona jemu pu pachy, taki pistuczyk (i nosowe)*.

Człowiek młody, niedojrzały

chłystyk, -a, masc., ('wrostek, młody chłopak'): *jeszczym był chłystkim, jakim pujechał sam du Amyryki*.

cipcia, -i, fem., ('młoda dziewczyna'): *ach to cipcia*.

gawn'o, -a, neutr., ('małe dziecko, z którym nie warto się liczyć') (akcentowana jest ostatnia sylaba): *tegu gawna ni słuchaj, onu nic nie wi*.

małkusos, -a, masc., ('młokos, wyrostek'): *ty jeszcze tegu ni puwininyś wiedzić, ty jeszcze małkusos*.

smarkacz, -a, masc., ('smarkacz, wyrostek'): *coś ty zrobiuł, ty smarkaczu*.

sraj, -a, masc., ('młody chłopak'): *ty sraju, co ty to gadasz*.

Człowiek stary

gnyp, -a, masc., ('człowiek stary, często używa się wyrażenia *staryj gnyp*): *co ten staryj gnyp wi, niech leży na łóżku z kamieniem*, pej.

grzyb, -a, masc., ('człowiek stary, staruszek'): *to już stary grzyb, ni długu musi si zabirać (umierać)*.

paprzyca, -y, fem., ('kobieta staruszka'): *już była ta stara paprzyca z samego rana*, pej.

tałambas, -a, masc., ('człowiek stary, powolny'): *wleczy si do nas ten tałambas*.

Człowiek chory

chory 'człowiek chory': *co ty chory dzisiaj?*

churuwity 'człowiek ciągle chorujący, skłonny do chorób': *byz cały życi un taki churuwity.*

chyrlak, -a, masc., 'człowiek słabego zdrowia': *taki chyrlak bedzi dłużyj żył niż zdrowy.*

usuwiały 'człowiek smutny, chory': *człownik w churobi zawszy taki usuwiały.*

Nazwy człowieka ze względu na płeć

baba, -y, fem., 'kobieta': *du gminy poszła jakaś baba.*

babina, -y, fem., 'kobieta budząca litość wśród otoczenia': *stała taka babina i marzła na dworzy, na mrozi.*

babsku, fem., 'tęga kobieta, z tuszą': *aliż to babsku, ni moży si nawyt w drzwi zmieścić, pej. augm.*

krowa, -y, fem., 'kobieta powolna, z tuszą': *ona taka gruba krowa, aż strach, pej.*

kubicina, -y, fem., 'kobieta najczęściej licho ubrana, budząca litość wśród otoczenia': *przyszła du gminy jakaś ubyrwana bidna kubicina i płakała...*

kubita, -y, fem., 'kobieta': *idź człuwieku z to kubitu, ona ci pukaży drogi (drogę).*

chłop, -a, masc., 'mężczyzna': *to dobry chłop był z niegu.*

chłupina, -y, masc., 'mężczyzna wzbudzający litość wśród otoczenia': *taki iszyd chłupina i si przywrucił.*

myszczynna, -y, masc., 'mężczyzna': *to pustawny myszczynna.*

Człowiek pracujący lewą ręką

lewus, -a, masc., 'człowiek wykonujący wszelkie prace lewą ręką': *ty liwusi, ty...*

majkut, -a, masc., 'człowiek pracujący lewą ręką': *Kazia jest majkutym, tak, tak, ona robi wszystku lewu renku (n tylnojęzykowe).*

Człowiek nagi

*golas*¹⁵, *-a, masc.*, 'człowiek nagi': *golas na pic*¹⁶ *polaz* (popularna rymowanka).

goły 'człowiek nagi': *dzież taki goły chodzisz pu chałupi.*

Kobieta ciężarna

duskunała 'kobieta ciężarna': w naszej gwarze przymiotnik *doskonały* znaczy 'olbrzymi w kształtach': *a już taka duskunała, ni długu dzież już bedzi (poród).*

¹⁵ Formę tę notuje: Doroszewski, op. cit., s. 302.

¹⁶ Piec kuchenny.

gruba (kobieta ciężarna): *ona już gruba, ali ni wiadomu, czy si un z nio teraz użeni.*

ni sama (kobieta ciężarna): *ona już ni sama.*

pudhajnym (kobieta ciężarna): *ona już pudhajnym, nieodm.*

3. NAZWY POSPOLITE

WYODRĘBNIONE W OPARCIU O KRYTERIUM SPOŁECZNE

Człowiek biedny

bida, -y, fem., (człowiek biedny, źle ubrany): *ta bida tak lazi pu pudwurku ud rana du wieczora.*

bidny (człowiek biedny): *nie patrz na te bidy, tylku sam załatw, to i tak bidny, i tak bidny.*

bidota, -y, (człowiek biedny): *aliż ta bidota, bidota.*

chałupnik, -a, masc., (człowiek biedny, posiadający tylko chałupę): *chałupniki robiu, a un bedzi siedział.*

dziaduwka, -i, fem., (biedna kobieta, żebraczka): *już przyszła ta dziaduwka, pej.*

dziad, -a, masc., (biedny człowiek, żebrak): *bywału dawnij tu zawszy na odpust przychodził jakiś dziad do nas nucować.*

kumornik, -a, masc., (człowiek mieszkający w cudzym domu kątem): *ja już nie chcy na tyn rok kumurnikuw.*

Człowiek bogaty

bogacz, -a, masc., (człowiek bogaty): *to bogacz, a użenił si z dziaduwku, ali wymundrował.*

bugaty (człowiek bogaty): *un bugaty i nie chcy dlatego z bidnymi rozmawiać.*

tus, -a, masc., (człowiek bogaty): *przyjechał tus, koni jak hamany (olbrzymy).*

Stary kawaler

stary kawalir || *staryj kawalir* (kawaler mający już około 30 lat): *to na nic czekać i być starym kawalirym, lepiej wcześnij si użenić.*

Stara panna

kłypa, -y fem., (starsza panna doświadczona życiowo): *a stara kłypa tylku siedzi i słucha, jo ni uszukaszy.*

tupa, -y fem., (starsza kobieta, najczęściej panna): *no i co taka tupa bedzi siedzić, ona za muž ni wyjdzi, pej.*

ślabzdura, -y (starsza panna, najczęściej leniwa): *taka ślabzdura na nic za guspudyni, ona by niwistku ni była.*

Człowiek źle wykonujący pracę

partacz, -a, masc., 'człowiek źle wykonujący pracę': ja du niegu nie dam du naprawy, bu to partacz.

Członek partii

partyjny (członek PZPR): un jestaj partyjny, nidawnu si zapisał du partii.

pypyrowic, -a, masc., 'członek PZPR': dzieś pypyrowcy mieli zybrani, pary dni temu.

Kobieta zamężna

baba, -y, fem., 'kobieta zamężna': panna jak wyjdzi za muž, tu już ni panna, a baba.

mutudyca, -y, fem., 'młoda mężatka': teraz jak si użyniła, tu si cieszy ta mutudyca.

wydana (kobieta zamężna): moji dzieci już mieszkaju na boku, najmłodsza curka już jak wydana, dwa lata.

Człowiek nieobyty towarzysko

chamidłu, -a, neutr., 'cham': ni putrafi si zachować, taki chamidłu, augm. pej.

prostak¹⁷, -a, masc., 'człowiek prosty, nieobyty towarzysko': taki z niegu prostak.

szerski (szorstki w kontaktach z ludźmi): jak to puwiedział... ży un jest taki szerski, rz.

wułowaty ('nieobyty towarzysko'): un ni umi nawyt znaliżić si, taki wułowaty.

Człowiek niedouczony

nieuk, -a, masc., 'człowiek niewykształcony': to taki nieuk.

rozumazany ('człowiek, który nie ukończył szkoły): to na nic być takim rozumazanym, albu si wyuczyć, albu wcali si ni uczyć.

Nazwy człowieka ze względu na wykonywany zawód

kowal, -a ('kowal'): z niegu dobry kowal.

krawic, -a ('krawiec'): to partacz, ni krawic.

krawczycha, -y ('krawcowa'): dzisiaj puniesy du krawczychy te sukienki.

kuścielny ('kościelny'): un dupiru nidawnu jest kuścielnym.

nauczycil, -a ('nauczyciel): un jestaj nauczycielim.

urganisty ('organista): nasz urganisty dobry chłop.

pryfesur, -a ('profesor, nauczyciel w szkole średniej): pryfesur dał mu dwuji.

¹⁷ Formę tę notuje: Doroszewski, op. cit., s. 305.

4. NAZWY POSPOLITE
WYODRĘBNIONE W OPARCIU O KRYTERIUM MORALNE

Rozwodnik

ruzwodnik, -a masc., ('rozwodnik, mężczyzna żonaty nie żyjący w małżeństwie): *un ruzwodnik, ali żyji z drugu na wiary.*

ruzwudka, -i fem., ('kobieta rozwiedziona'): *pudobnuś ona jest ruzwudka.*

Panna z dzieckiem

panna z dzieckiem ('panna z dzieckiem'): *tak ona panna z dzieckiem, przy dziecku bedzi na stary lata.*

zawitka, -i fem., ('panna z dzieckiem'): *ona zawitka.*

Dziecko nieślubne

najduch, -a masc., ('nieślubne dziecko'): *ma teraz najducha i niech huduji, pej.*

Człowiek źle się prowadzący moralnie

babiarz, -a masc., ('mężczyzna zadający się z różnymi kobietami'): *ach un babiarz spud ciemnyj gwiazdy.*

kurwa, -y fem., ('kobieta lekkich obyczajów'): *i z to kurwu bedzi si żeniul?, pej.*

kurwiarz, -a masc., ('mężczyzna źle się prowadzący moralnie'): *aj dzie un tam dobry, to był kurwiarz, jak był młody.*

*kurwiaga*¹⁸, -i fem., ('kobieta lekkich obyczajów'): *to kurwiaga.*

kurwisku, fem., ('kobieta lekkich obyczajów'): *aliż to kurwisku, taka lipszegu chłopa weźni niż ta pużonna panna.*

ruzpustnica, -y fem., ('kobieta źle się prowadząca'): *taka była spukojna i dobra, a teraz co, ruzpustnica.*

ruzpustnik, -a masc., ('mężczyzna źle się prowadzący'): *jaka panna zechcy takiegu ruzpustnika.*

suka, -i fem., ('kobieta źle się prowadząca'): *wpierw latała ta suka, a teraz jo ratuj, pej.*

szmata, -y fem., ('kobieta lekkich obyczajów'): *dzież ta szmata weźni dubregu chłopa, pej.*

tłuka, -i fem., ('kobieta źle się prowadząca'): *to tłuka ud powietrza, pej.*

¹⁸ Formant -aga notują: Gaertner, op. cit., s. 329; Szymczak, op. cit., s. 152.

5. NAZWY POSPOLITE
WYODRĘBNIONE W OPARCIU O KRYTERIUM ESTETYCZNE

Człowiek brzydki

parszywy ('człowiek brzydki'): *a co un jestaj parszywy, czy co? paskuda, -y fem.*, ('człowiek brzydki'): *ach ty paskudu.*

Człowiek o pięknym wyglądzie zewnętrznym

lalka, -i fem., ('piękna kobieta lub mężczyzna'): *to chłop lalka; ona już zamężna, ali jak lalka.*

ślicznotka, -i fem., ('piękna kobieta'): *panna taka ładna, ślicznotka; ty moja ślicznotku, rz.*

Człowiek elegancki

aligancki ('elegancki'): *un taki aligancki.*

aligant, -a masc., ('człowiek elegancki'): *ali z niegu aligant.*

Brudas

*brudas*¹⁹, *-a, masc.*, ('człowiek brudny'): *ali to brudas, możysz si ubrać, ali tak jest, pej.*

brudasisku, -a masc., ('brudas'): *dzież taki brudasisku du takij czystyj puścieli pujdzi spać, pej.*

Człowiek czysty

czyściuch, -a ('człowiek czysty, mężczyzna dbający o porządek'): *to już ni ma co, un czyściuch.*

czyściocha, -y ('kobieta dbająca o porządek'): *ach to była czyściocha, ali umarła, tu już brudnu w chałupi.*

czysty ('człowiek czysty'): *un zawszy czysty, tam i w domu czystu, i na pudwurku czystu.*

Prześledzenie struktury słowotwórczej przedstawionych nazw, frekwencji i funkcji formantów, a także zwrócenie uwagi na określone funkcje stylistyczne tych wyrazów w gwarze dają nam możliwość zaważenia pewnych osobliwości.

Rzeczownikowe nazwy określające cechy ludzi tworzone są często za pomocą następujących formantów:

-a: *baba, krowa* itd. Formant ten jest w gwarze dość produktywny, tworzy on rzeczowniki.

*-acz*²⁰: *kałatacz, kłapacz, krentacz*. Są to nazwy działacza utworzone zasadniczo od czasownikowych podstaw słowotwórczych. Formant ten jest w naszej gwarze dość produktywny.

¹⁹ Por.: Szymczak, op. cit., s. 164.

²⁰ Ibidem.

-ajda²¹: *ciamajda* itd. Formant ten tworzy zasadniczo rzeczowniki od czasownikowych podstaw słowotwórczych (*ciamać* = jeść powoli). Jest on w gwarze mało produktywny. Tworzy zaledwie kilka rzeczowników.

-ak²²: *chyrlak*, *pruźniak* itd. Formant *-ak* tworzy rzeczowniki od czasownikowych i przymiotnikowych podstaw słowotwórczych. Jest on w gwarze dość produktywny.

-aka: *łamaka*, *pukraka*. Formant ten tworzy rzeczowniki zasadniczo od czasownikowych podstaw słowotwórczych. W gwarze jest mało produktywny.

-al²³: *bałuchował*. Tworzy ten sufiks rzeczowniki zasadniczo odprzymiotnikowe (jest w gwarze przymiotnik *bałuchowaty*). Formant *-al* jest mało produktywny. Tworzy zaledwie kilka rzeczowników w gwarze.

-arz²⁴: *babiarz*, *kurwiarz* itd. Formant ten tworzy rzeczowniki od rzeczownikowych podstaw słowotwórczych. Jest on w gwarze dość produktywny.

-as²⁵: *dryblas*, *gnojas*, *golas*. Formant ten tworzy rzeczowniki od rzeczownikowych i przymiotnikowych podstaw słowotwórczych. Jest on w gwarze mało produktywny.

-cia: *cipcia*, *dupcia* itd. Formant ten tworzy rzeczowniki od rzeczownikowych podstaw słowotwórczych. Jest on w gwarze produktywny.

-ina²⁶ (-yna): *babina*, *chałupina*, *kubicina* itd. Formant ten tworzy rzeczowniki od rzeczownikowych podstaw słowotwórczych. Sufiks ten jest w gwarze dość produktywny.

-nik: *ruzwodnik*, *zazdrośnik* itd. Formant ten tworzy rzeczowniki od rzeczownikowych, przymiotnikowych i czasownikowych podstaw słowotwórczych. Jest on w gwarze dość produktywny.

-ota²⁷: *bidota*, *mizyrota* itd. Formant ten tworzy rzeczowniki odprzymiotnikowe. Jest on w gwarze mało produktywny.

-ówka: *dziadówka* itd. Formant tworzy rzeczowniki zasadniczo od rzeczownikowe. Jest on w gwarze mało produktywny.

-uch²⁸: *leniuch*, *znajduch* itd. Formant ten tworzy rzeczowniki od rzeczownikowe i odczasownikowe. Jest on w gwarze mało produktywny, tworzy stosunkowo małą grupę rzeczowników.

²¹ Ibidem, s. 165.

²² Por.: Doroszewski, op. cit., s. 292, 305.

²³ Ibidem, s. 312.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Por.: Szymczak, op. cit., s. 164.

²⁶ Ibidem, s. 175.

²⁷ Ibidem, s. 167.

²⁸ Ibidem, s. 153.

-*uła*²⁹: *mizguła* itd. Formant ten tworzy rzeczowniki zasadniczo odczasownikowe. Jest on mało produktywny w naszej gwarze.

-*us*³⁰: *lewus*, *nerwus* itd. Formant ten tworzy rzeczowniki odrzezwownikowe, odprzymiotnikowe i odczasownikowe.

-*ysku* (*-isku*): *liniuszysku* itd. Formant ten tworzy rzeczowniki od rzeczownikowych podstaw słowotwórczych. Jest on w gwarze średnio produktywny.

Oprócz funkcji strukturalnej formanty rzeczownikowe występują w funkcji tworzenia deminutiwów (sufiks *-cia*) i augmentatiwów (sufiksy: *-isko*, *-uch*, *-uła*). Z ogólnego nawet przeglądu formantów rzeczownikowych wynika, że rzeczownikowe nazwy określające cechy ludzi są w większości utworzone za pomocą formantów mało produktywnych w naszej gwarze.

Stosunkowo duży procent wśród nazw przymiotnikowych stanowią przymiotniki pochodzenia imiesłowowego. Są to stare imiesłowy bierne: *szurnienty*, *wyszczykany* itd. Przymiotniki występujące w gwarze jako nazwy określające cechy ludzi funkcjonują jako rzeczowniki, chociaż zachowują odmianę przymiotnikową. Jako nazwy występują tu przymiotniki z formantami *-aty*³¹, *-any*, *-ony*, *-ny* itd.

Nazwy określające cechy ludzi najczęściej są zabarwione stylistycznie. Widać to szczególnie w nazwach określających cechy fizyczne i psychiczne (cechy wyglądu zewnętrznego, skłonności i cechy charakterologiczne). Często zdarza się wśród nazw rzeczownikowych, że osoba otrzymuje nazwę pospolitą zwierzęcia (*byk*, *koń*, *pies*) lub nazwa własna przechodzi z jednej osoby na drugą stając się nazwą pospolitą (*antyk*, *michałku*, *mikułajku*). To „przeniesienie” nazwy z jednego desygnatu na drugi dzięki określonej cesze uwypukla analogię między tymi desygnatami i potęguje zabarwienie emocjonalne tej nazwy. Prawie każda nazwa zawiera pewien ładunek emocjonalny. „Nosicielem” zabarwienia emocjonalnego bywa niekiedy formant, ale najczęściej jest nim podstawa słowotwórcza jako semantem główny.

Słownictwo naszej gwary w zakresie życia psychicznego i intelektualnego jest dość ubogie w porównaniu z bardzo bogatym słownictwem dotyczącym życia fizycznego czy nawet społecznego. Tłumaczy się to skłonnością ludu wiejskiego do myślenia konkretnego. W zakresie nazw określających cechy ludzi sprawa ma się odwrotnie: liczba nazw określających pewne skłonności i cechy psychiczne ludzi jest bez porównania większa niż liczba nazw określających inne cechy.

²⁹ Ibidem, s. 171.

³⁰ Ibidem, s. 163.

³¹ Por.: I. Winkler-Leszczynska, *Sufiksy przymiotnikowe -ity, -isty, -aty, -asty w języku polskim na tle ogólnosłowiańskim*, Warszawa 1964, s. 100.

Nazwy określające cechy ludzi w naszej gwarze przedstawiają materiał bardzo zróżnicowany nie tylko pod względem leksykalnym, ale także semantycznym i słowotwórczym. Zróżnicowanie to wynika przede wszystkim z istnienia ogromnej inwencji twórczej ludu w zakresie tworzenia tego typu nazw. Zaznacza się tendencja do wnikliwego i krytycznego najczęściej (w sensie ujemnym) obserwowania ludzi i wychwytywania nazw z różnych dziedzin życia oraz łączenia tych nazw z określonymi cechami ludzi. Powyższe uwagi można by sprowadzić do następujących wniosków:

1. Nazwami pospolitymi określającymi cechy ludzi mogą być rzeczowniki, przymiotniki i rzadziej inne części mowy.

2. Nazwy pospolite określające cechy ludzi — w odróżnieniu od pozostałego słownictwa gwarowego — odznaczają się:

a) spotęgowanym nacechowaniem stylistycznym, dodatnim lub najczęściej ujemnym;

b) są tworzone za pomocą formantów w gwarze mało produktywnych.

3. Nazwy określające cechy ludzi powstają:

a) bezpośrednio (bezpośrednie nazywanie ludzi od cech: *grubas, leniuch, rudy*);

b) pośrednio poprzez przenoszenie nazw z innych desygnatów (*baran, byk, krowa* itd.).

OBJASNIENIE SKRÓTÓW

augm.	— augmentatiwum
dem.	— deminutiwum
datat.	— wyraz zabarwiony stylistycznie dodatnio
fem.	— femininum
masc.	— masculinum
mł.	— wyraz używany przez młode pokolenie
neutr.	— neutrum
nieodm.	— wyraz nieodmienny
pej.	— wyraz o zabarwieniu pejoratywnym
por.	— porównaj
rz.	— wyraz używany rzadko
ukr.	— ukraiński

BIBLIOGRAFIA

1. Doroszewski W., *Kilka uwag o zmianach znaczeniowych wyrazów*, [W:] *Studia i szkice językoznawcze*, Warszawa 1962, s. 132—135.
2. Horodyska H., *Słownictwo Warmii i Mazur. Hodowla*, Wrocław 1958, s. 108 + mapy.

3. Horodyska-Gadkowska H., *Polskie słownictwo gwarowe z zakresu hodowli zwierząt domowych*, Warszawa 1967, s. 98 + mapy.
4. Klemensiewicz Z., Lehr-Splawiński T., Urbańczyk S., *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1955, s. 596.
5. Szymczak M., *Gwara Domaniewka i wsi okolicznych w powiecie łączyckim*, Łódź 1961, s. 368.
6. Winkler-Leszczyńska I., *Sufiksy przymiotnikowe -ity, -isty, -aty, -asty w języku polskim na tle ogólnosłowiańskim*, Warszawa 1964, s. 100.

LES NOMINA APPELLATIVA
DÉSIGNANT LES TRAITS CARACTÉRISTIQUES D'HOMMES
DANS LE PATOIS DU VILLAGE RACHANIE
(district Tomaszów Lubelski)

Dans le vocabulaire du patois du village Rachanie on a distingué les noms communs désignant les traits caractéristiques d'hommes. Le but de cet article est de présenter un matériel aussi complet que possible et d'indiquer certaines singularités des noms présentés sur le fond du vocabulaire patois du village Rachanie. Le matériel a été divisé selon 5 critères (1. psychologique, 2. physique, 3. social, 4. moral, 5. esthétique). La division n'est qu'un essai et avait été imposée par le matériel.

Les noms communs désignant les traits de caractère d'hommes sont créés en principe à l'aide des formants peu producteurs dans le patois. Presque chaque dénomination de ce genre est marquée stylistiquement p. ex. *baran* (homme borné, stupide), *brudas* (homme sale), *halaj* (homme qui s'emporte facilement), *jolup* (homme stupide, borné), *kurdupyl* (homme de petite taille), *talambas* (homme lent, le plus souvent âgé). C'est le formant qui est le „porteur” de la teinte émotive; le plus fréquemment pourtant c'est la base de formation de mots en tant que le *se-mantem* principal. Les noms en question naissent grâce à une caractéristique directe d'un trait donné de la personne dénommée (p. ex. *leniuch* (homme paresseux), *nerwus* (homme nerveux)) et grâce à une caractéristique indirecte des traits particuliers des hommes (p. ex. *krowa* (une femme forte), *byk* (un homme costaud, géant)).